

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA’LIMI VAZIRLIGI

***QASHQADARYO VILOYAT XALQ TA’LIMI XODIMLARINI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH
INSTITUTI***

***AMALIY FANLAR VA MAKTABDAN TASHQARI TA’LIM
KAFEDRASI***

***Bibliografiyaning jamiyat hayotida tutgan o’rni,
o’quv jarayonida bibliografik xizmat ko’rsatishning
ahamiyati
(uslubiy – bibliografik ko’rsatkich)***

***Tuzuvchi: Amaliy fanlar va maktabdan tashqari ta’lim kafedrası
ARM (kutubxona) rahbar va xodimlari
malakasini oshirish kursi o’qituvchisi: G.Xasanova***

Qarshi 2016- yil

Bibliografiyaning jamiyat hayotida tutgan o'rnini, o'quv jarayonida bibliografik xizmat ko'rsatishning ahamiyati

Kutubxonachilik - bibliografik va axborot olishga doir bilimlar. Kitobxonlarga axborotlarni qidirish, va to'plashning asosiy qoidalarini o'rgatish, ularda kutubxonachilik-bibliografik manbalar orasida mo'ljal topa olish, tavsiyaviy bibliografiya yordamida adabiyotlarni ajratish, adabiyotlar ro'yxatini, o'quv jarayoniga, o'z ustida ishlashga yordam sifatida tavsiyaviy kartotekalarni tuzish, yozma ishlarni (insho, ma'ruza, referat), bibliografik jihatdan to'g'ri rasmiylashtirish malakasini hosil qiladi.

Bibliografik faoliyat-bu kutubxonalar, ilmiy-texnika axboroti organlari, nashriyotlar va hujjatlar aloqa yo'llari tizimidagi boshqa jamoat institutlari tomonidan ilmiy-yordamchi, ishlab chiqarish, tarbiyaviy, targ'ibotchilik va boshqa maqsadlarda bibliografik axborotga bo'lgan ehtiyojni har tomonlama qondirishga xizmat qiluvchi hujjatli axborot faoliyati sohasidir.

Bibliografik faoliyat bibliografik faoliyatning maqsadi, sub'ekti, o'bekti (predmeti), jarayonlari, vositalari va natijalari kabi asosiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi.

Bibliografik faoliyatning maqsadi kutilayotgan natijaning xayoliy qolipi sifatida sub'ektning ongida joylashgan va shakllanadigan faoliyatni qo'zg'atuvchi sifatida keladi. Shu sababli bibliografik faoliyatning maqsadlari uning sub'ekti bilan aloqada va birgalikda ko'rib chiqiladi.

Bibliografik faoliyatning bosh, markaziy tizimni hosil qiluvchi tarkibiy qismi uning sub'ektlaridir. Aynan sub'ekt butun tizimning xarakatlantiruvchi asosiy kuchidir. U maqsadni shakllantiradi va yuzaga keltiradi, jarayonlarni amalga oshiradi, vositalarni ishlab chiqadi va foydalanadi. Faoliyatning natijalari (bibliografik mahsulot)ni tuzadi.

a) Bibliografik faoliyatning sub'ektlari va maqsadlari

Bibliografik faoliyatning bosh sub'ekti - bibliografik axborotni ishlab chiqish, iste'molchiga etkazish va bibliografik axborotdan foydalanishni tashkil etish bilan shugullanuvchi mutaxassis-bibliografdir.

Bibliografik faoliyatning sifati va samaradorligi bibliografning amaliy tayyorgarligi va nazariy bilim darajasiga bog'liq. Shu sababli xam bibliograf mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash (malakasini oshirish) tizimi muxim rol uynaydi va unga aloxida e'tibor beriladi.

Bibliograf - kasbiy xotirasi rivojlangan, bibliografik ma'lumotlarni eslab qolishga o'rgangan, chidamli, mantiqiy fikrlash doirasi rivojlangan; tez qaror qabul qila oladigan, manbalar doirasini yaxshi bilgan, ularning biridan ikkinchisiga tez o'ta oladigan bo'lishi; umumilmiy va o'z mutaxassisligi bo'yicha bilimlarni chuqur egallagan, bilimni amalda tadbiiq qila oladigan, bibliografik qidirish olib bora oladigan, manbalardan foydalana oladigan, ob'ektiv olamni idrok etuvchi ongli shaxs bo'lishi zarur.

Bibliografik faoliyatning maqsadlari - bibliografik jarayonlarda sub'ekt sifatida bibliograf tomonidan keltirib chiqariladigan ichki va tashki shart-sharoitlarga ko'ra xilma - xildir.

Umumiy yakuniy maqsad - jamiyat a'zolarining axborot ehtiyojlarini qondirishga ta'sir etishdir. Bu maqsad bibliograf tomonidan mustaqil maqsad sifatida (qidirib topish, xabar berish, tavsiya etish) ham tushunilishi mumkin. Bu maqsad ichida bibliografik faoliyatning yo'nalishi va turli sohalari bilan bog'liq bo'lgan yanada anikroq maqsadlar ajralib chiqadi.

Xususan olganda, bibliografik faoliyatning hamma tarkibiy qismlari va ularning ichki bo'linmalari ham maqsadlar sifatida anglanishi mumkin.

Bibliografik faoliyatning ikkinchi sub'ekti - bibliografik faoliyat bilan vaqtincha shug'ullanuvchi olim, o'qituvchi, yozuvchi, muxbir - axborot iste'molchilardir. Ular bibliografik axborotni iste'mol qilish bilan birga o'zi ish faoliyati davomida bibliografik axborot manbasini (ya'ni ishlarida foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatini) tuzadilar.

b) Bibliografik faoliyatining ob'ekti

Bibliografik faoliyatning ikki asosiy tarkibiy qismdan - hujjat va axborot iste'molchisidan tashkil topuvchi hujjatlar aloqa yo'llari tizimi ob'ekt sifatida keladi. «Hujjat - iste'molchi» tizimi yagonadir, shu bilan birga turli bibliografik jarayonlarda hujjatlar va iste'molchilar turlicha vazifani bajaradilar. Hujjat-aniiq axborotni tarqatuvchisi sifatida bibliografik qo'llanmalar tuzish (bibliografiyalash) jarayonining bevosita ob'ektidir. Hujjatning tarkibi turli-tumandir: kitoblar va kichik risolalar, gazetalar, jurnallar, kino-foto materiallar, magnit tasmalari, tasviriy san'at asarlari, mikrotasvirlar va xokazolar. Ob'ekt - bizdan tashqarida, bizning onggimizga bog'liq bo'lmagan holda mavjud bo'lgan borliq yoki mavzu. Bibliografik faoliyatda hujjatning qaysi turidan qat'iy nazar bibliografik qayta ishlash maqsadiga ko'ra hujjatlar uch asosiy belgisi: mazmuni, shakli, maqsadi va kitobxonlik doirasi e'tiborga olinib ajratiladi. Mazmuniga ko'ra hujjatlar ajratilganda biron-bir tayyor klassifikasiya jadvaldan foydalaniladi. Masalan, kutubxona bibliografiya klassifikasiya jadvali, predmet (mavzuli) jadvali. Hujjatlarni shakliga ko'ra klassifikasiyalashda esa vaqtli bo'lmagan (kitoblar va kichik risolalar, varaqalar), vaqtli va davomli nashrlar (jurnallar, gazetalar, byulletenlar, varaqalar), audiovizual materiallar (kinofotomateriallar, mikrofilmlar, diafilmlar, tasviriy san'at asarlari) va boshqalar bo'lishi mumkin. Nashr xillari bo'yicha esa 8 ta asosiy xili ajratiladi: ilmiy adabiyotlar, ilmiy-ommabop nashrlar, ishlab chiqarish adabiyotlari, o'quv adabiyoti, spravka nashrlari, siyosiy-ommabop adabiyot, axborotli nashrlar, badiiy adabiyotlar. Axborot istemolchilari-bibliografik faoliyat sohasida bibliografik xizmatning yashirin va to'g'ridan to'g'ri (bevosita) ob'ekti hisoblanadilar (ya'ni bibliografik xizmatda ishtirok etmay bibliografiyadan foydalanadi, ikkinchidan, ish faoliyati davomida o'zi bibliografik axborotni ya'ni bibliografik ro'yxatni yaratadi - tuzadi).

«Hujjat-iste'molchi» tizimining asosiy tarkibiy qismlari bibliografiya nuqtai nazaridan sifatli, lekin bir xildagi muxim rol uynaydi. Ular o'rtasida doimo axborot aloqasi mavjud va bu axborot aloqasi bibliografik faoliyatning xaqiqiy ob'ekti hisoblanadi. Demak, «hujjat-iste'molchi» tizimi bibliografiyaning bevosita (to'g'ridan to'g'ri) va bivosita ob'ektini tashkil qiladi.

v) Bibliografik faoliyatning jarayonlari

Bibliografik faoliyat ikkita asosiy va bir - biriga uzviy bog'lik bo'lgan jarayonlar - hujjatlarni bibliografiyalash va bibliografik axborot iste'molchilariga bibliografik xizmat ko'rsatishni o'z ichiga oladi.

Bibliografiyalash - hujjatlarda qayd etilgan bibliografik axborotni bibliografik qo'llanma shaklida ishlab chiqish (tayyorlash) jarayonidir.

Bibliografiyalash jarayoni:

a) birlamchi hujjatlar massivi yoki oqimini qidirish yoki xabar berish maqsadida bibliografik qayta ishlab bibliografik axborot sifatida aks ettirish

b) aniq talab va ehtiyojlarga bog'lik holda bibliografik axborotni qayta ishlash va unga baho berish ishlarini o'z ichiga oladi.

Bibliografiyalashning ikkinchi bosqichi bir vaqtning o'zida bibliografik xizmat ko'rsatishga ham xosdir.

Bibliografik xizmat ko'rsatishning o'ziga xos jarayoni - bu bibliografik axborotni iste'molchilarga bevosita yetkazishdir. Bibliografiyalash bibliografik xizmat ko'rsatishning zarur bibliografik asosini yaratib beradi.

Bibliografiyalash, bibliografik xizmat ko'rsatishning asosi-bibliografik qidirishdir. U bibliografik axborotning qidirish vazifasi bilan bog'liq va uning amalga oshirilishini texnologik tomonidir. Bibliografik qidirishning o'ziga xos xususiyati shundaki, unda hujjatning o'zi emas, balki hujjat haqidagi ma'lumot qidiriladi va iste'molchiga shu ma'lumot, ya'ni bibliografik axborot yetkaziladi.

Hujjatlari bibliografiyalash bir tomondan hujjatli ob'ektlarning hajmi, shakli va mazmuniga; ikkinchi tomondan esa tuzilayotgan bibliografik axborotning aniq maqsadi va kitobxonlik doirasiga bog'liq bo'ladi.

Har qanday bibliografik qo'llanmani tuzish to'rt asosiy bosqichda amalga oshiriladi:

-tayyorlov (mavzu tanlash va uni o'rganish, qo'llanmaning prospektini tuzish, adabiyotlarni aniqlashni o'z ichiga oluvchi);

-analitik (aniqlangan hujjatlarni umumiy tahlil qilish, bibliografik tasvirlarini tuzish, annotasiyalash yoki referatlash, indekslash va predmetlash ishlarini o'z ichiga oluvchi);

-sintetik (tahlil qilingan hujjatlar ichidan tanlash va ularni gruppalash jarayonini o'z ichiga oluvchi)

-yakunlovchi (qo'llanmaning spravka - metodik apparatini tuzatish, unga muharrirlik qilish va uni rasmiylashtirish ishlari bajariladigan) bosqichlar.

Bibliografik faoliyatning ikkinchi jarayoni-bu bibliografik xizmat ko'rsatishdir.

Bibliografik xizmat ko'rsatish-bibliografik axborotni iste'molchiga etkazish jarayonidir. Bibliografik xizmat ko'rsatish ikki tartibda: **ma'lumot-bibliografik xizmat ko'rsatish, bibliografik axborot bilan ta'minlash tartibida ko'rsatiladi.**

Ma'lumot-bibliografiya xizmati iste'molchining axborotga bo'lgan so'rog'ini qabul qilib olish va uning savoliga javob berishdan iborat. Ma'lumot - bibliografiya xizmatida albatta so'roqning bo'lishi zarur. Bu xizmatda «iste'molchining so'rog'i-bibliografik javobi» munosabati mavjud bo'lib, birinchisi xizmatning asosi, ikkinchisi yakuniy natijasi hisoblanadi.

Bir martalik so'roq-axborotga tushgan og'zaki yoki yozma shakldagi, tez javob beriladigan so'roqdir.

So'roqqa javob ham yozma yoki og'zaki shakldagi spravka, rad javobi yoki uslubiy konsultasiya (maslahat) dan iborat bo'lishi mumkin.

Spravka (ma'lumot - bir martalik so'roqqa berilgan javob, ya'ni axborotdir.

Rad javobi - bu bir martalik so'roqqa javob berish imkoniyati yo'qligining sababi ko'rsatilgan javobdir.

Uslubiy konsultasiya (maslahat) - bu zarur axborotni olish yo'llarini ko'rsatuvchi va maslahat beruvchi bir martalik so'roqqa berilgan javobdir. Bunda axborot talabchisi axborotni qidirishi uchun biror manbaga yo'naltirilishi, unga boshqa kutubxonaga murojat etish tavsiyasi berilishi mumkin.

Ma'lumot-bibliografiya xizmatida ma'lumot va uslubiy maslahat berish, xizmat ko'rsatishning ijobiy shakllari hisoblanadi. Ularning har ikkisi ham undagi axborotning xususiyatiga ko'ra bibliografik va faktografik bo'lishi mumkin.

Bibliografik spravkalar uch asosiy turda bo'ladi: asarning kutubxona fondida bor yoki yo'qligi haqidagi ma'lumotni alifbo katalogi yordamida qidirib aniqlanadi va topilgan javob - spravka kitobxonga beriladi. Ikkinchi holda esa bibliograf qidiruvni dastlab sistemali katalogga tuzilgan «alifbo - predmet ko'rsatkichi» dan boshlaydi, uning yordamida ehtimollar nazariyasiga oid qanday nashrlar kutubxona fondida borligini aniqlab, sistemali katalogdan aynan shu masalaga oid kitoblarni qidirib topadi va ularning royxatini kitobxonga beradi. Bu holda ham ikki xil spravka - ham bibliografik ma'lumotlarini aniqlovchi spravka, ham kutubxona manzilli, ya'ni aynan bir xujjatni kutubxona fondida bor-yo'qligini aniq aytib beruvchi spravka bajariladi. Demak bu ikki spravka - bibliografiya xizmati ko'p hollarda birgalikda bajariladi, birini bajarishga ikkinchisi yordam beradi.

Faktorografik spravka - faktlar, raqamli ma'lumotlar, sanalar va hokazolar haqidagi ma'lumotlarni beradi. Bunday faktografik so'roqlar kitobxonlardan ko'plab tushib turadi. Bunday so'roqlarni oson bajarilishini ta'minlash uchun kutubxonalarda faktografik kartoteka yuritilishi maqsadga muvofiqdir, ayniqsa, shu kutubxona joylashgan ulka hayotining hamma masalalari buyicha fakt va raqamlar, voqea - xodisalarning bo'lib o'tgan joyi va vaqti haqidagi ma'lumotlarni o'zida jamlagan bunday kartoteka faktografik so'roqlarni so'zsiz bajarilishini ta'minlaydi. Masalan, Buxoro viloyat axborot-kutubxonasiga kelgan kitobxon Buxorodagi «Minorai Kalon » me'morchilik yodgorligining qachon ko'rib bitkazilganini so'radi. Agarda kutubxonada yuqorida aytilgan faktografik kartoteka bo'lmasa, bu so'roqni bajarish uchun kutubxona xodimlari yoki bibliograflar Buxoro tarixiga oid kitoblarni ko'rib chiqishpari zarur bo'ladi. Bu ko'p vaqt va mehnat talab qiladi, kitobxon bunday uzoq vaqt kuta olmasligi mumkin. Shunday hollar bo'lmasligi uchun har qanday kutubxonada, ayniqsa, viloyat axborot-kutubxonalarida va axborot-resurs markazlarida ma'lumot-bibliografiya xizmati jarayonida bibliografning javoblari:

Ma'lumot-bibliografiya xizmatining tuzilishi:

-Ma'lumot

-Uslubiy maslahatlar

- Rad javoblari**
- Bibliografik**
- Faktografik**
- Mavzuli**
- Kutubxona manzili**
- Bibliografik ma'lumotlarni aniqlovchi.**

Tayanch iboralar: Axborot, bibliografiya, faktografiya, analitik, sintetik, ob'ekt, kutubxona, faoliyat, so'rovlar, indeks.

ADABIYOTLAR:

- 1.Korshunov O.P. Bibliografovedenie; Obshiy kurs: Uchebnik /Pod ob. red. O.P.Korshunova. - Moskva, 1990. - S. 73 - 104.
- 2.Bespalova E.K. Bibliograficheskaya produkcziya kak ob'ekt izucheniya //Sov.bibliogr. - 1982. - № 2. - S. 3 - 12.
- 3.Alimova A.Kutubxonashunoslik: Kasb-hunar kollejlari uchun qo'llanma. Q.-1.Muharrir Z.Berdieva.-T.:”ILM ZIYO”,2005.-160 b.
- 4.Alimova A.Kutubxonashunoslik-II: Kasb-hunar kollejlari uchun qo'llanma.Q.-2/A.M.Alimova;Ozbekiston Respublikasi oliy va o'rta masus ta'lim Vazirligi,O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi markazi./T.:”ILM ZIYO”,2005.-215 b.
- 5.Alimova A.Kutubxonashunoslik-III:Kasb-hunar kollejlari uchun qo'llanma.Q.-3/A.M.Alimova;Ozbekiston Respublikasi oliy va o'rta masus ta'lim Vazirligi,O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi markazi./-T.:”ILM ZIYO”,2005.-184 b.
- 6.Zuparova M.A.Kutubxona fondlari katalog tuzuvchisi va butlovchisi o'quv-usluniy qo'llanma,Toshkent.”O'qituvchi” 1992.
- 7.Kutubxona va yosh kitobxon,amaliy qo'llanma, Toshkent.”O'qituvchi” 1992.